

**TÜKETİCİNİN KORUNMASI AÇISINDAN HİSBE
TEŞKİLATI İLE 4077 SAYILI TÜKETİCİ
KANUNUNDAKİ KURUM VE KURULUŞLARININ
KARŞILAŞTIRILMASI**

Yrd. Doç. Dr. Alpaslan ALKIŞ*

Özet

İslâm dünyasında, iktisadî hayatın düzenlenmesi ve denetlenmesini başarıyla uygulayarak tüketicinin korunmasını sağlayan bir kurum olan “hisbe” teşkilatı, Hz. Ömer zamanında sistematik yapısına kavuşarak hemen hemen bütün İslâm devletlerinde ya başlı başına bir müessese olarak ya da kaza (kadılık) makamının görevleri arasında yer alarak canlılığını sürdürmüştür. Hisbe teşkilatı dinî, adlî, idarî ve güvenlik görevleriyle bugünkü anlamda belediye, maliye, sanayi ve ticaret, sağlık, diyanet ve emniyet teşkilatlarının bir kısım görevlerini bünyesinde toplayan çok yönlü bir teşkilat olarak görev yapmıştır. Tüketicinin korunması açısından hisbe teşkilatının yerine getirdiği görevleri günümüzde ise 4077 sayılı kanunla kurulan birbirinden bağımsız farklı kurum ve kuruluşlar üstlenmektedir. Bu kurum ve kuruluşların her biri kanunun verdiği görevleri yerine getirmektedirler. Tüketicinin korunmasıyla ilgili tüm görevler önceden hisbe teşkilatının sorumluluğunda iken günümüzde bu görevler farklı kurum ve kuruluşlar arasında paylaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tüketicî, Tüketicî hakları, Hisbe teşkilatı

Abstract

In Islamic world, “hisbe” organization, which protected the consumer by implementing the economic regulation and control of life successfully, gaining its systematic structure in Omer time, maintained its vitality through either an institute in itself almost in Islamic states or taking part in the tasks of Muslim judgement. Hisbe organization functioned as a

* Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fak.

multilateral organization which incorporated some tasks of religious, judicial, administrative and security in today's municipal, finance office, industry and trade, health care, religious and security services. In terms of protection of the consumer, different organizations and independent of each other founded by law no: 4077 undertake the tasks that hisbe organization used to carry out. Each one of these institutions and organizations bring in place of by law. For the protection of consumer's, all tasks with responsibility of pre-hisbe today the tasks have been shared between different institutions and organizations.

Keywords: *Consumer, rights of consumer, Hisbe organization*

1.GİRİŞ

Tüketicinin korunması konusu, pazar düzenine dayalı ekonomilerde XX. yüzyılın başlarından itibaren gözlemlenen bir olgu olmasına karşılık, ekonomik anlamda çok eski yıllara dayanmaktadır. İnsanın tüm faaliyetlerinde ahlaki ilkeleri temel kabul eden İslâm dini, ekonomik faaliyetlerin de ahlaki temeller üzerine kurulmasını istemektedir. Bu sebeple insan ister tüketici, ister üretici olsun, ekonomik faaliyetlerinde İslâm dininin öngördüğü doğruluk ve adalet¹ gibi ahlakî ilkeleri esas almalıdır. Ekonomik faaliyetlerde tek başına kanun ve kurallar, insanın adil ve hakkaniyet ölçüleri içerisinde davranmasında yeterli olamamaktadır. İnsanı hakkaniyet ölçülerine çekebilmek için mutlaka işin ahlakî boyutunun bilinmesi gereklidir. Bu bağlamda İslâm, dünya nimetlerinden faydalanmayla beraber ortaya çıkan ekonomik faaliyetleri, hukukî kurallar ve ahlakî ilkelerle düzenleyerek insanlar arasında hak ve adaleti tesis etmek istemektedir.

¹ Nisâ, 4/135; Mâide, 5/8; En'am, 6/152; Şuarâ, 26/182; Hucurât, 49/9; Rahmân, 55/9.

Bu açıdan makalemizin konusu olarak, insanların tüketici olarak karşılaşacakları zarar ve aldatmalardan korunmalarını sağlayan iktisâdî ve hukukî tedbirlerin uygulanmasını sağlayan İslâm dünyasındaki hisbe kurumu ile günümüzdeki 4077 sayılı kanunda yer alan kurum ve kuruluşların tüketicinin korunmasındaki fonksiyonları karşılaştırılmıştır.

Ekonomik faaliyetlerin basit usullerle yapıldığı önceki dönemlerde tüketicinin korunması yöntemleri ile sanayi devrimiyle beraber hızla gelişen ve değişen bugünkü ekonomik faaliyetler karşısındaki tüketicinin korunması yöntemleri arasında bir takım farklılıkların olması kaçınılmazdır. Bu açıdan tüketicinin korunmasında farklı yöntemleri uygulayan kurum ve kuruluşların karşılaştırılması günümüzde istenen amaca ulaşmada en doğru yönetime ulaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Ekonomik faaliyetlerde insanları her şekil ve düzendeki haksızlıktan koruyabilmek ve bütün toplum üyelerine adaletli davranılmasını sağlayabilmek için sosyal kontrol sistemine ihtiyaç bulunmaktadır. Zira ekonomilerin randımanlı çalışması, büyük oranda fertlerin yüksek düzeydeki idealizmi ve ahlâk anlayışı ile bir taraftan halkın sosyal bilincini uyandırmak; diğer taraftan da fert ve toplum hareketini yönlendirmeye gücü yeten kurumların varlığına bağlıdır.

Bu amaca yönelik olarak, Hz. Peygamber devrinde itibâren varlığı bilinen hisbe teşkilatı² müslümanlar tarafından geliştirilmiş bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Hisbe teşkilatı, toplum ve ekonominin ayarlanıp düzenlemesini ve İslâmî davranış kalıplarının uygulanmasını sağlayan bir kurum olarak İslâm dünyasında, Hz.

² Ebû Ubeyd, 1968:711; İbn Sa'd, 1358:III/192.

Ömer'in halifeliği zamânında tam teşkilâtlı bir müessese hâline gelmiştir.³ İyilikleri emretmek ve kötülüklerden vazgeçirmek⁴ (emr bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker) gayesiyle kurulan bu müessesenin⁵ başında bulunan "Muhtesib" de, dînin hoş karşılamayıp çirkin gördüğü her türlü kötülüğü (münker) ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Hisbe teşkilatıyla ilgili literatürde özellikle, Mâverdi'nin [450/1058] *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, Şeyzeri'nin [589/1193] *Nihâyetü'r-Rütbe fî Tâlibi'l-Hisbe*, İbnü'l-Uhuvve'nin [729/1329] *Meâlimü'l-Kurbe fî Ahkâmi'l-Hisbe*, adlı eserleri çok önemli bir yer tutmaktadır.

Tüketicinin korunmasında görev alan günümüzdeki kurum ve kuruluşlar ise, ilk olarak 1995 tarihinde çıkarılan ve 2003 yılında değişikliğe uğrayan 4077 sayılı tüketicinin korunması hakkında kanun ile ortaya konularak görev tanımları, yetki ve sorumlulukları belirlenmiştir.

Ayrıca, tüketicinin korunmasıyla ilgili kurum ve kuruluşların karşılaştırılmasında, hisbe'nin resmî bir kurum olması sebebiyle günümüzdeki kurum ve kuruluşlardan da resmî mahiyet arzeden ve 4077 sayılı kanunun görev yüklediği kurum ve kuruluşlar inceleme alanı olarak ele alınmıştır. Bunun dışındaki sivil tüketici kuruluşları ise incelemeye dâhil edilmemiştir.

Tüketicinin korunmasına yönelik resmî görevi bulunan günümüzdeki kurum ve kuruluşların görev, yetki ve sorumlulukları 4077 sayılı kanunda belirtilmiş ayrıca söz konusu kurum ve kuruluşlarla ilgili yönetmelikler de kanuna dayalı olarak çıkartılmıştır.

³ Kavakcı, 1975:42.

⁴ Âl-i İmrân, 3/104, 110, 114; Tevbe, 9/71, 9/112; Hac, 22/41.

⁵ Mâverdi, 1994:448; Gazzâlî, 1996:IV/332.

2- HİSBE TEŞKİLATI (الحسبة)

Hisbe İslâm devletlerinde genel ahlâkı, kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli teşkilâttır. Lügatte ücret, sevap, güzel idare, bakıp gözetmek, hesâb etmek, saymak, yeterli olmak ⁶ anlamlarındaki h-s-b (حَسَبَ) kökünden türeyen bir isimdir. Daha yaygın bir ifade olan ihtisâb da aynı köktendir. Hisbe terim olarak emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker prensibi uyarınca⁷ gerçekleştirilen genel ahlâkı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerini ve özellikle bununla görevli müesseseyi ifade etmektedir.⁸ Belli bir ücret karşılığında hisbe görevini yerine getiren kişiye de “muhtesib” denmektedir.⁹ Hisbe teşkilatı, yürürlükte kaldığı toplumlarda adalet ve fazileti tahakkuk ettirmek maksadıyla fertlerin ahlâk, din ve iktisat yani umumî olarak içtimaî sahada refahını temin için devletin hususî vazifeliler yoluyla ifa ettiği idarî bir kontrol sistemi¹⁰ olmuştur.

Hisbe müessesesi menşeyini esas itibariyle Kur'ân ve Hadis'ten almaktadır.¹¹ Zira: “Sizden öyle bir cemaat bulunmalıdır ki onlar hayra çağırınsınlar, ma'rûfu emretsinler ve münkeri nehyetsinler. İşte onlar muradlarına erenlerin tâ kendileridir.”¹² “Sizden herhangi biri münker bir şey görürse onu eliyle düzeltsin; buna muktedir değilse diliyle yapsın; şayet buna gücü yetmiyorsa o kimse buna kalbiyle buğz etsin; işte bu sonuncusu en zayıf

⁶ İbn Manzûr, “hsb” md.; Firûzâbâdî, “hsb” md.; Hammâd, 1996:119; Kavakcı, 1975:11-12

⁷ Âl-i İmrân, 3/104, 110, 114; Tevbe, 9/71, 9/112; Hac, 22/41.

⁸ Kallek, DİA, 1998:XVIII/133.

⁹ Mısri, 1993:163.

¹⁰ Kavakcı, 1975:13

¹¹ Kavakcı, 1975:14

¹² Âl-i İmrân, 3/104.

iman noktasıdır”¹³ şeklindeki ayet ve hadisler bu müessesenin varlık hikmetini teşkil etmektedir.

Ayetlerde¹⁴ ve çeşitli hadislerde¹⁵ ifade edilen emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker yükümlülüğüne dayanılarak hisbe faaliyeti de tüm müslümanlar için farz-ı kifâye sayılmıştır.

Bu açıdan Hz. Peygamber'in, vaz'ettiği iktisadî hükümlerin uygulanışını yerinde görmek için bizzât pazar teftişlerine çıktığı ve gayr-i meşrû davranışlarda bulunanlara gerekli uyarıları yaptığı bilinmektedir.¹⁶ Hatta bu denetimlerinin birinde çarşıda bir yiyecek yığınının rastlayınca elini yığına daldırıp çıkardı. Parmaklarına rutubet bulaştı. Adama: “Ey satıcı nedir bu?” diye çıkıştı. Adam: “Ey Allah'ın Resulü, yağmur ıslattı” deyince: “Bu ıslaklığı üste getirip, herkesin görmesini sağlayamaz mıydın? Kim bizi aldatırsa o bizden değildir”¹⁷ buyurdu. Resûlullâh'ın emir bi'l-ma'rûf nehiy 'ani'l-münker faaliyetleri toplum hayâtının bütün cephelerini kapsamış, ancak daha sonra ferdi mes'ûliyetleri çoğalınca uygun vasıflı bazı kişileri esnâf ve san'atkârların işlerini denetlemek için *sâhibüs-sûk, âmilü's-sûk* (pazar zabıtası) sıfatıyla görevlendirmiştir.¹⁸ Hz. Peygamber'in çarşı ve pazarların denetlenmesi için Saîd b. el-Âs'ı Mekke pazarında,¹⁹ Abdullah b. Saîd b.

¹³ Müslim, “İman”, 78.

¹⁴ Âl-i İmrân, 3/104, 110, 114; Tevbe, 9/71, 9/112; Hac, 22/41.

¹⁵ Buhârî, “İstizân”, 2, “Mezâlim”, 22; Müslim, “İmân”, 83, 85, “Libâs”, 114, “Selâm”, 3; İbn Mâce, “Fiten”, 20; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 12; Tirmizî, “Birr”, 15.

¹⁶ Müslim, “İmân”, 164; İbn Mâce, “Ticârât”, 3, 36; Ebû Dâvûd, “Büyü”, 4, 72.

¹⁷ Müslim, “İman”, 164; İbn Mâce, Ticarat, 36; Ebû Dâvûd, “Büyü”, 52; Tirmizî, “Büyü”, 74.

¹⁸ Kallek, DİA, 1998:XVIII/135.

¹⁹ İbn Abdilber, 1328:II/8; İbn Hacer el-Askalânî, 1328:II/47; Kettânî, 1990:II/44; Hamidullah, 1990:II/959; Kavakcı, 1975:41.

Usayha b. el-Âs,²⁰ Ömer b. el-Hattâb²¹ ile Semra bintu Nuheyki'l-Esediyye ve Şifa bint Abdullah²² gibi kadınları da Medine pazarlarında görevlendirdiği belirtilmektedir. Bu denetçilerin elinde bir kırbaç taşıyıp, onunla hak edeni cezalandırdığı,²³ Semra'nın da çarşı pazar dolaşıp denetlediği aksi davranışta bulunanları elinde taşıdığı bir kamçı ile menettiği²⁴ bildirilmektedir.²⁵

Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin de bizzât şehir ve pazar denetimlerine çıktıkları, ayrıca bu işler için özel görevliler tayin ettikleri bilinmektedir.²⁶ Bu denetimler sâdece pazarla sınırlı kalmamış ve toplumsal hayâtın tamamını kapsamıştır. Bu görevleri yürüten kişilerin taşıdıkları kırbaçlar daha sonraki dönemlerde muhtesibin alâmetlerinden biri olmuştur. Hz. Ömer'in Sâib b. Yezid b. Sa'îd, Abdullâh b. Utbe b. Mes'ûd ve Süleymân b. Ebû Hasme'yi Medine pazarına âmilü's-sûk olarak tayin ettiği kaydedilmektedir.²⁷ Şüphesiz Hz. Peygamber ve halifeler hisbe ile ilgili vazifelerinde ihmal göstermeden ve geri kalmadan icraatta bulundular. Sonraki dönemlerde de halifeler bizzât pazar denetimlerinde bulunmuşlardır.²⁸ Hisbe müessesesi İslâm dünyasında asırlarca yaşadıktan sonra 20. yüzyıl başlarında ise tarihe karışmıştır.²⁹

Hisbe faaliyetleri, kişi, toplum ve devlet hakları ih-

²⁰ İbnü'l-Uhuvve, 1937:36.

²¹ Kettâni, 1990:II/45; Hamidullah, 1990:II/959; Kavakcı, 1975:41.

²² İbn Abdilber, 1328:IV/335; Kettâni, 1990:II/44; Hamidullah, 1990:II/935, 959; Kavakcı, 1975:41.

²³ Kettâni, 1990:II/44-45.

²⁴ İbn Abdilber, 1328:IV/335; Kettâni, 1990:II/44; Hamidullah, 1990:II/935; Kavakcı, 1975:42.

²⁵ Kallek, 1994:167.

²⁶ Kettâni, 1990:II/46-49.

²⁷ Hamidullah, 1990:II/959; Mısrî, 1993:163; Kallek, DİA, 1998:XVIII/135; Kavakcı, 1975:41-42.

²⁸ Taberî, 1967:VI/496.

²⁹ Kavakcı, 1975:61; Kallek, DİA, XVIII/141

lâllerini oluşturan fiillere yönelik olup muhtesib için de hukukî-resmî bir görevin icrâsı mâhiyetinde ve dinen de farz-ı ayın niteliğinde bir sorumluluktur. Muhtesibin asıl görevi olması dolayısıyla hisbe faaliyetlerini geciktirmesi câiz görülmemiştir. Şikâyet mercî olduğu için de görev alanına giren hususlarda işlenen münkeri yahut terk edilen ma'rûfu araştırma zorunluluğu hâlinde bunun için yardımcı ta'yîn etme yetkisi vardır, örfle ilgili konularda ictihâd yapabilen muhtesib geniş bir ta'zîr yetkisine sahiptir. Hizmetine karşılık kendisine maaş tahsis edilir, yardımcılarının maaşları da beytûlmâlden tahsis edilen aynı fondan ödenirdi. Kendisinin ve yardımcılarının halktan bir şey almaları yasaklanmıştı.³⁰

Hisbe'nin işlevi, İslâmî sosyo-ekonomik şema ile bütünleşmiştir. Hz. Peygamber yeni doğmakta olan Medine toplumunun ferdî davranışlarının İslâm'ın ahlâkî ve kanunî emirlerine uydurulduğunu görmek için çok çaba harcamıştır. Bu bağlamda hisbe'nin işlevi amme hukuku ile düzeni sağlayarak pazardaki alıcı ve satıcıların davranışlarında doğru tavrı sağlayacak ve halkı sahtekârlık ile yanlış uygulamalardan koruyacak bir niyetle denetlemeyi içermiştir. Amaç, sosyal hayatı, halkın yüksek bir ahlâk seviyesine erişebileceği ve toplumun kötü işçilikten, dandiricilikten, zorbalıktan, sömürüden ve şarlatanlıktan korunabileceği bir şekilde düzenlemektir. İlk zamanlarda bu işlev birçok şekillerde yerine getirilmiştir. Fakat Hisbe kurumunun gelişmesi zamanla olmuştur. Hisbe'nin özel bir bölümü, halkın ahlâkî ile ekonomik ahlâklılığının devamlılığından sorumlu bir Muhtesib'in önderliği altındaki bir devlet memurları hiyerarşisi ile ortaya çıkmıştır. Pazarın korunması onun sorumluluklarından birisiydi. O sadece kalitedeki uygunsuzluğu veya hatalı ölçümleri veya

³⁰ Kallek, DİA, 1998:XVIII/133.

kötü işçiliği kontrol etmeyerek, istifçiliği fiyat kırmayı, aşırı fiyatlandırmaya yeltenme yollarını tıkamaya başvurarak keyfi herhangi bir pazar dalaveresinin olmamasına da bakan bir kurum olmuştur. Ayrıca hisbe, kurum olarak sosyo-ekonomik olduğu kadar, ahlâkî işlevlere de sahip olmuştur. Onun varlık sebebi, Kur'an'ın “Emri bi'l-Ma'rûf ve nehyi ani'l-Münker” yani iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak emrinde yatmaktadır.³¹

2.1. Muhtesib

İslâm âleminde geniş yetkilere sahip bulunan muhtesib, bütün görevlerini tek başına yerine getiremezdi. Onun için eskiden beri muhtesibler, kendilerine bağlı olarak çalışan bazı yardımcıları kullanmışlardır. Değişik mesleklerle mensûb kişiler arasından seçilen bu yardımcıları, *ârif*, *emîn*, *avn*, *gulâm* ve *haberci* gibi isimler veriliyordu. Bunların seçimi de bizzât muhtesib tarafından yapılıyordu. Yardımcıların, vazifelerini yaparken titizlik göstermeleri, hareket ve davranışlarında ölçüyü kaçırmamaları icâb ediyordu. Aksi takdirde bizzât muhtesib tarafından vazifelerinden alınırlardı. Bu bakımdan onlar, devâmlı surette muhtesibin kontrol ve gözetimi altında bulunurlardı.³²

Resmî statü itibâriyle muhtesibler vâli ve kadılarından sonra gelirler, görev yerlerine göre de kendi aralarında ayrı bir derecelendirmeye tâbî tutulurlardı. Muhtesibin kadılık makamına vekâlet etmesi mümkündür; bazan vâli ve şurta görevlisinin yardımına başvurduğu ve bazı şurta görevlilerinin onun emrine verildiği de olurdu. Zaman içinde muhtesiblerin yetkileri genişletildi ve şurta mensûbları bunların karârlarını icrâ ve infâz etmek zo-

³¹ Hurşit Ahmed, 2001:11

³² Kazıcı, 1987:44.

runda kaldılar.³³

Muhtesib, şehrin adli organizasyonunun başı olan kadı'nın önemli yardımcılardan biri olmakla birlikte, vazifesi ile ilgili konularda şahid, delil ve isbat aramaksızın hüküm verebildiği için, bazı konularda kadıdan daha üstün ve daha geniş bir yetkiye sahiptir denebilir.³⁴

İslâm hukukçuları, dîni mükellefiyetlerden sayılması ve otorite tesisini, bazı durumlarda da güç kullanımını gerektirmesi dolayısıyla hisbe faaliyetini yürütmekle görevli memûrun edâ ehliyeti tām ve müslüman olması şartları üzerinde dururlar. Muhtesibin müslüman ve âlim olması hisbenin sıhhat şartı, edâ ehliyetinin tām olması vücûb şartıdır. Hz. Peygamber ve Hz. Ömer, kadın sahâbileri hisbe faaliyetleriyle görevlendirdikleri için kadınların da muhtesib tayin edilmesi câiz görülmüştür. Ayrıca ölçü tartı, para ayarı ve fiyat denetlemesi yapacak kadar hesâb bilmesi de muhtesibte aranan şartlardandır. Bunlardan başka muhtesibde adâlet, izin, kudret, ilim, ilmiyle âmil olma, Allâh rızası, güvenilirlik, verâ ve takvâ ile güzel ahlâk sahibi olmak gibi faziletlerin bulunması ihtisâbın âdâbından³⁵ sayılmıştır.

Muhtesible mezalim mahkemesi başkanı, kadı, şurta, müftî ve şahid arasında çeşitli benzerlik ve farklılıklar bulunmaktadır. Muhtesib, kadı gibi kul hakları hususunda yapılan davâ başvurusunu kabul etme yetkisine sahipse de cinâyetler ve haddi gerektiren suçlar hakkında hüküm veremez. Onun yetkisi ölçü tartı âlet ve birimlerindeki hileler, her türlü iktisâdi muâmeledeki aldatmalar, vaktinde ödenmeyen borçlar, komşuluk hakkı ihlâlle-

³³ Makrîzî, 1996:II/43; Kallek, DİA, 1998:XVIII/137.

³⁴ Kazıcı, 1987:44.

³⁵ Mâverdî, 1994:450; Gazzâlî, 1996:IV/333-335; Şeyzerî, 1993:33-38; Kallek, DİA, 1998:XVIII/133.

ri ve işçi - işveren anlaşmazlıkları gibi ticârî ve ictimâî hayatta sıkça karşılaşılan ve bir yönüyle de kamu düzeninin ihlâli sayılan çekişmeleri çözüme kavuşturmada yoğunlaşır. Bundan dolayı muhtesib kendisine intikal eden olayın mâhiyetine göre bazan hakem, bazan da günümüzdeki işleviyle savcı veya sorgu hâkimi konumundadır. Muhâkeme usûlü açısından da kadıdan farklı olup davâ açmadan yargılama ve hattâ gerekirse yargılamadan hüküm verme yetkisine sahiptir. Muhtesib davânın isbâtı için taraflardan delil isteyemez ve yemin teklifinde bulunamaz. Sâdece davânın suçunu itirâf ettiği hususlara bakabilir. Bununla birlikte meşrû sınırlar dışında kaldığı açık olmayan hususlara yahut inkâr edilen haklara ilişkin davâlara bakamaz. Kadıdan farklı olarak muhtesibin münkeri ortadan kaldırmak için bizzat cebri müdâhalede bulunma yetkisi varsa da söz konusu sınırlamalar, toplum düzenini sağlamaya çalışan hisbe teşkilâtının bir istibdâd organı hâline dönüşmesini engellemektedir. Muhtesib, yetki sınırları içindeki hususlarda gayri meşrû fiillerin işlenip işlenmediğini gizli yöntemlerle irdelemeksizin araştırabileceği ve gerektiğinde müdâhale edebileceği hâlde kadı ancak kendisine getirilen davaları inceleyebilir. Bu farklar esâs itibâriyle hisbenin idârî, kadılığın ise kazâî bir makam olmasından doğmaktadır. Muhtesib, toplumsal suçlarla ilgili olarak caydırıcı bir rol oynadığı gibi bürokrasiyi ortadan kaldırıcı ve meselelerin çözümünü hızlandırıcı önemli bir işlevi de üstlenir. Ayrıca kendisinin bakmakla yetkili kılınmadığı kamu davalarını kadıya bildirmekle de yükümlüdür.³⁶

Kadıların yetkisiz olduğu idarî davâlara mezalim nâzırı, istinkâf ettikleri önemsiz bazı anlaşmazlıklara da

³⁶ Mâverdi, 1994:450-452; Kavakçı, 1975:33-35; Kallek, DİA, 1998:XVIII/134.

muhtesib bakar. Bu sebeble mezalim-kaza-hisbe şeklinde yukarıdan aşağıya hiyerarşik bir idâri sıra mevcûddur. Mezâlîm nâzırı kadı gibi bağlayıcı kazâî hüküm verirken muhtesib buna yetkili değildir. Ancak hem mezâlîm nâzırı hem de muhtesib münkeri gidermek için zor kullanmaya yetkilidir. Ayrıca her ikisi de suç duyurusu olmaksızın kamu hakkı ihlallerini araştırıp gereğini yapabilir.³⁷

Muhtesib ile şurta (güvenlik) arasında dayanışma ve yardımlaşma münâsebeti mevcûddur. Muhtesible müftî arasındaki benzerlik, her ikisinin de halkı dinî konularda bilgilendirip uygulamaya teşvîk etmeleri açısından dandır. Muhtesible şâhid arasındaki benzerlik ise her ikisinin de hakların korunması için şübhe yahut zanna yer vermeyen kesin bilgiye dayanarak gördükleri aşırılığın giderilmesine çalışmasıdır. Şâhid davânın hukuka intikaline yardımcı olurken muhtesib yetkisi dâhilindeki meseleleri bizzat çözen kendisini aşanları ise kadıya götürür ve gerektiğinde onun hükmünü infâz eder. Şâhidlik başkalarının da bulunması durumunda farz-ı kifâye, aksi takdîrde farz-ı ayındır. Münkerin giderilmesini sağlaması bakımından şâhid hisbenin fonksiyonlarından birini üstlenmektedir.³⁸

2.2. Hisbe Teşkilatının Görevleri

Hisbe teşkilatının görev alanı temelde üç ana başlık altında toplanmaktadır. Bunlar; Allah hakkı, kul hakkı ve her iki yönü de bulunan haklarla ilgili görevlerdir. Birinci gruptaki görevleri, topluca yapılan ibadetlerin aksamadan yürütülmesini sağlamak, ibadetlerle ilgili münkerleri engellemek, haramların irtikâbını önlemek, hukûkî muamelelere ait kötülüklerden alıkoymak, hile ve aldatmaların, ölçü tartı alet ve birimlerinde sahtekârlığın

³⁷ Mâverdî, 1994:452; Kavakçı, 1975:36; Kallek, DİA, 1998:XVIII/134.

³⁸ Kavakçı, 1975:36; Kallek, DİA, 1998:XVIII/134.

önlenmesi, dilencilik'in menedilmesi türünden dini içtimai faaliyetleri içermektedir. İkinci gruptaki görevleri, umumî ve ferdî haklar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlar, memleketin içme suyunun ıslahı, kalelerinin inşası ve korunması, yolların yapılması ve temizliği gibi kamuya ait işlerin devlet bütçesinden yapılamadığı takdirde halkın imkânlarıyla yapılması, borçların geciktirilmeden ödemesi, vasiyet, nafaka hakkı, vedialar gibi hakların ifasının sağlanması; komşuluk hukuku, tarla ve bahçe ihtilaf-ları ve her türlü haksızlıklarla ilgili olarak yapılan şikâyetlere bakılması, şikâyet vaki olmadan da çarşı ve pazar kontrolü gibi hususlardır. Üçüncü gruptaki görevleri ise, işçi, yetim, köle ve hayvan haklarının korunması, yolların temiz tutulması ve aydınlatılması, kamu yararına aykırı inşaatlara izin verilmemesi gibi faaliyetleri kapsamaktadır.³⁹

Hisbe teşkilatı, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren iktisadî, ictimai, dinî ve adli bir çok konuda önemli görevler yerine getirmiş olmakla beraber, en önemli görevi iktisadî ve ictimai görevleridir. Bu açıdan Muhtesibler iktisadî ve ictimai hayatın tanziminde büyük rol oynamışlardır. Onlar, günlük hayatın akışı içinde, halk ile esnaf arasındaki münasebetleri tanzim ve esnafla ilgili kanunların uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmekle görevlendirilmiştir.⁴⁰

İslâm Hukuku'nda, muhtesib'in iktisadî ve ictimai hayatın tanzimine yönelik görevleri, esasında tüketicinin korunmasını sağlayan en önemli unsur olmuştur. Muhtesib'in tüketicinin korunmasını sağlayan görevle-

³⁹ Mâverdi, 1994:453-480; Kavakcı, 1975:65-74; Kallek, DİA, 1998:XVIII/134-135.

⁴⁰ Kazıcı, 1987:68-74.

rinden başlıcalarını şöyle özetleyebiliriz;⁴¹

- Ölçerken noksan, tartarken eksik ve zenaatında hile yapanlara engel olmak, devamında tazir cezası vermek.
- Çarşı ve pazar esnafının durumundan, ticaret ve mallarından, pazara mal getirenlerin pazardaki faaliyetlerinden haberdar olmak.
- İhtikâr yapana engel olup, mevcut malların gizlenmeden piyasaya arzını sağlamak ve bu yolla fiyatların istikrarını temin etmek.
- Dışardan şehre mal getirenleri gözetleyip onlardan getirdikleri malları satın almak için bekleyenleri bilip öğrenince onlara engel olup tazir cezası vermek.
- Ölçü, tartı ve ağırlıkları kontrol eder, ölçü ve tartıda hile yapılmasına engel olur. Ağırlıkların ayarlarını kontrol eder ve onları ayarlar.
- Ticarete helal olmayan alım-satımları engellemek ve ticarete doğruluğu sağlamak.
- Aşırı fiyat artışlarını engellemek için fiyat kontrolünü (narh) sağlamak.
- Çarşı ve pazarın halka herhangi bir zarar veremeyecek şekilde inşasını sağlamak. Gelip geçenlerin zarar görmelerine sebep olacak her türlü yol daraltıcılarından sakındırılması ve sokakların temiz tutulmasını sağlamak. Odun ve saman gibi halkın elbisesini parçalayacak ve kirletecek maddelerin çarşıya sokulmamasını sağlamak.
- Yiyecek ve içeceklerin denetimini yaparak, kaliteli ve standarda uygun üretimini sağlamak. Bu açıdan hububatçılar ve değirmencilerin, ekmekçiler ve fırıncıla-

⁴¹ Şeyzeri, 1936:37-52; İbnü'l-Uhuvve, 1937:37-239; Kavakcı, 1975:75-125.

rın, kesiciler ve kasapların, kızartmacıların, başçıların, aşçıların, sucukçuların, bakkalların, helvacıların ve zelabiyecilerin, ciğercilerin, bevarid satıcılarının, şeraihçilerin, sütçülerin üretimlerini denetlemek. Mesela, fırıncıların, yanmış unların, uçan kıvılcımlardan yayılan küllerin ekmeğin altına yapışmaması için fırının taban taşını temiz bir bezle silmesi gibi faaliyetlerini denetler. Kasapların, hayvanı usulüne uygun şekilde kesmelerini denetler. Kebapçıların, kepaplarını iyi pişirmelerini kontrol eder.

- Giyecek maddelerini ve imalatçı ile satıcıların denetimini yaparak, kaliteli ve standarda uygun mal imalini sağlamak. Bu açıdan dokumacıların, terzilerin, pamukçuların, ketencilerin, iplikçilerin, iplik ve kumaş boyacılarının, pabuççuların mal üretimlerini kontrol etmek. Mesela, Terzilerin, ölçü almadan kimsenin elbisesini dikmemesini, elbise dikildikten sonra artan parçaların müşteriye verilmesini ve müşterilerin, eşyasının terzi yanında uzun süre beklemesi yüzünden mağdur edilmemesini kontrol eder. Boyacıların, insanlardan kumaş ve iplerini boyamak üzere aldıkları emanet elbiseleri düğün ve bayram için başkalarına kiralamalarına meydan vermez.

- Halkın sağlığının korunması sağlamak amacıyla sağlıkla ilgili hususları denetlemek. Bu açıdan, şurupçuların, eczacıların, aktarların, doktorların, damardan kan alanların, hacamatçıların ve sünnetçilerin, hamamcıların, nalbantların işlerini kontrol etmek. Mesela, doktorlardan Hipokrat sözleşmesi gibi bir sözleşme olarak, mesleğinde yetersiz görülenlerin meslekten men edilmeleri ve tahsile devamlarını sağlar.

- Halkın aldatılmaması için sarrafların, kuyumcuların, bakırcıların, demircilerin, porselencilerin ve topraktan mamul eşya satanların denetimlerini yapmak.

Hisbe konusuyla ilgili eserlerde açıklanan diğer görevleri ile birlikte değerlendirildiğinde muhtesib, bütün sanat ve meslek kollarını gözetleyecek ve denetleyecek, üretici ve tüketici gibi tüm halkın hakkını koruyacak, gerektiğinde cezai tedbirlere başvurabileceği görülmektedir.

Görüldüğü üzere hisbe teşkilatı, tüketicinin korunmasında en önemli aşamayı oluşturan çarşı, pazar ve esnafın denetimi ile kaliteli ve standarda uygun mal imal edilmesinin denetiminde en önemli fonksiyonu icra etmiştir.

3. 4077 SAYILI KANUNDAKİ KURUM VE KURULUŞLAR

Tüketicinin Korunması Hakkındaki 4077 sayılı kanun 1995 yılında çıkartılmış 2003 yılında da değişiklik yapılarak 14.03.2003 tarihli Resmi Gazetede yayınlanmıştır. Yapılan değişikliklerle Sanayi ve Ticaret Bakanlığına tüketiciyle ilgili hemen her konuda çeşitli yetkiler tanınmıştır.

Burada söz konusu kanunun uygulanması ile ilgili olarak, diğer bakanlıkların belediyelerin, mülki amirlerin, tüketici konseyinin, tüketici sorunları hakem heyetinin, reklam kurulunun ve tüketici mahkemelerinin görevleri üzerinde durulacaktır.

3.1. Sanayi ve Ticaret Bakanlığının Görev ve Yetkileri

4077 sayılı TKHK⁴² 31. maddesi bakanlığı, “kanunun uygulanmasıyla ilgili olarak mevzuat çerçevesinde gerekli tedbirleri almaya ve düzenlemeleri yapmaya yetkili” kılmıştır. Kanun tüketicinin korunması amacıyla yö-

⁴² TKHK, Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un kısaltması olarak kullanılmaktadır.

netmelik çıkarma, tebliğ çıkarma, esas ve usul belirleme, tespit ve ilan etme yetkileri ile bakanlığa düzenleme yapma yetki ve görevi vermektedir.

Ayrıca kanunla bakanlığa, tüketicilerin korunmasına yönelik olarak dava açma ile genel bir denetim yetkisi verilmektedir. Yine kanununun 26. maddesi ile 25. maddenin 1. 4. 7. 8. 9. 10. fıkralarındaki para cezalarının uygulama yetkisi de bakanlığa verilmiştir.

3.2. Diğer Bakanlıkların Görev ve Yetkileri

Kanunun muhtelif hükümlerinde diğer bakanlıklara da görevler verilmiştir. Kanununun 18. maddesine göre, zararlı veya tehlikeli mal niteliğinde olan mallardan hangilerininin açıklayıcı bilgi ve uyarıları taşınması gerektiğini ve bu bilgi ve uyarıların şeklini ve yerini bakanlık ilgili bakanlık ve diğer kuruluşlarla birlikte tespit ve ilânla görevlidir.

Kanununun 20. maddesine göre de, tüketicinin eğitilmesi konusunda Millî Eğitim Bakanlığına görev verilmiştir.

Kanununun 17. 22. 29. maddelerinde mali konularla ilgili Maliye Bakanlığına da bazı yetki ve görevler verilmiş bulunmaktadır.

3.3. Mülki Amirlerin Yetkileri

TKHK 26. maddesi ile kanununun 25. maddesinde düzenlenen para cezalarından 2. 3. 5. ve 6. fıkralarında yer alan para cezalarını uygulama yetkisi, o yerin mülki amirine verilmiştir.

3.4. Belediyelerin Görevleri

TKHK 12. maddesi belediyelere etiket ve fiyat tarifeleri ile ilgili olarak denetleme yetkisi vermektedir. Yine kanununun 27. maddesine göre de, kanununun uygulanmasında, fabrika, mağaza, dükkân, ticarethane, depo, am-

bar gibi her türlü mal konulan veya satılan veya hizmet sunulan yerlerde denetim, inceleme, araştırma yapma yetkisi diğer kuruluşlarla birlikte belediyelere de verilmiştir. Ancak belediyelerin para cezası uygulama yetkisi bulunmamaktadır.

3.5. Reklam Kurulu

TKHK 17. maddesine göre; Ticari reklam ve ilânlarda uyulması gereken ilkeleri belirlemek, bu ilkeler çerçevesinde ticari reklam ve ilânları incelemek ve inceleme sonucuna göre, 16 ncı madde hükümlerine aykırı reklam ve ilânları üç aya kadar tedbiren durdurma ve/veya durdurma ve/veya aynı yöntemle düzeltme ve/veya para cezası verme hususlarında görevli bir “Reklam Kurulu”⁴³ oluşturulur. Reklam Kurulu kararları Bakanlıkça uygulanır.

Reklam Kurulu, ticari reklam ve ilânlarda uyulması gereken ilkeleri belirlemede; ülke koşullarının yanısıra, reklamcılık alanında evrensel kabul görmüş tanım ve kuralları da dikkate alır.

Reklam Kurulunun görevleri;⁴⁴

a) Kanunun 16 ncı maddesinde belirtilen esaslara uygun olarak ticari reklam ve ilânlarda uyulması gereken ilkeleri belirlemek ve Bakanlık kanalı ile duyurmak,

b) Ticari reklam ve ilânları, (a) bendinde belirlenen ilkeler çerçevesinde re'sen veya yazılı başvuru üzerinde incelemek,

c) İnceleme sonuçlarına göre Kanunun 16 ncı maddesinin hükümlerine aykırı hareket edenleri cezalandırmak, söz konusu reklam ve ilânları üç aya kadar tedbiren durdurmak ve/veya durdurmak ve/veya aynı

⁴³ TKHK, md. 17

⁴⁴ Reklam Kurulu Yönetmeliği, md.8

yöntemle düzeltmek ve/veya idari para cezası vermektir.

Kurul, (c) bendinde belirtilen cezaları, ihlalin niteliğine göre birlikte veya ayrı ayrı verebilir.

3.6.Tüketici Konseyi

Tüketici Konseyi tüzel kişiliği olmayan ve yılda bir kez toplanan bir danışma organı olarak düşünülerek oluşturulmuştur. Tüketici Konseyi Yönetmeliğinin 4. maddesine göre, tüketicinin sorunlarının, ihtiyaçlarının ve çıkarlarının korunmasına ilişkin gerekli tedbirleri araştırmak, sorunların evrensel tüketici hakları doğrultusunda çözülmesi için alınacak tedbirlerle, bu kanunun uygulanmasına yönelik tedbirlere dair görüşleri, ilgili mercilerce öncelikle ele alınmak üzere iletmek amacıyla Bakanlığın koordinatörlüğünde “Tüketici Konseyi”⁴⁵ kurulmuştur.

Yılda en az bir kez toplanan Tüketici Konseyinin görevleri şunlardır;⁴⁶

a)Tüketici ihtiyaçlarının karşılanması ve çıkarlarının korunmasına ilişkin alınacak tedbirler konusunda araştırma ve çalışmalarda bulunmak.

b)Tüketici sorunlarının evrensel tüketici hakları doğrultusunda çözülmesi amacıyla alınacak tedbirler ile Kanunun uygulamasına yönelik tedbirlere dair görüşleri karara bağlamak ve öncelikle ele alınmak üzere ilgili mercilere aktarmak.

c)Tüketicinin korunması ile ilgili kanun teklifleri, yönetmelik ve tebliğler hakkında görüş oluşturmak ve önerilerde bulunmak.

d)Tüketicinin korunması alanındaki gelişmeleri izlemek ve değerlendirmek.

⁴⁵ TKHK, md., 21

⁴⁶ Tüketici Konseyi Yönetmeliği, md., 6

e)Tüketicinin eğitilmesi ve aydınlatılması için kitap, mecmua ve broşür çıkarılmasına ve tüketicinin bilinçlendirilmesi için radyo ve televizyonlarda programlar düzenlenmesine ilişkin, usul ve esaslar hakkında önerilerde bulunmak.

3.7.Tüketici Sorunları Hakem Heyeti

Tüketici sorunlarının çözümünde klasik yargı mercilerinin ve yargılama yöntemlerinin etkili olmadığının görülmesi üzerine, TKHK tüketici sorunlarının çözümünü kolaylaştırmak ve böylece tüketicilerin haklarını aramalarını teşvik etmek amacıyla Tüketici Sorunları Hakem Heyetinin kurulmasını istemiştir.⁴⁷ Böylece TKHK'un 22. maddesine göre; tüketiciler ile satıcı ve sağlayıcılar arasında çıkan uyuşmazlıkları çözümlenmek amacıyla veya tüketici mahkemelerinde delil olarak ileri sürülebilecek kararları almak üzere il ve ilçe merkezlerinde hakem heyetleri⁴⁸ kurulmuştur.

Başkanlığı, Sanayi ve Ticaret İl Müdürü veya görevlendireceği bir memur tarafından yürütülen tüketici sorunları hakem heyeti; belediye başkanının konunun uzmanı belediye personeli arasından görevlendireceği bir üye, baronun mensupları arasından görevlendireceği bir üye, ticaret ve sanayi odası ile esnaf ve sanatkâr odalarının görevlendireceği bir üye ve tüketici örgütlerinin seçecekleri bir üye olmak üzere başkan dâhil beş üyeden oluşmaktadır.⁴⁹

Bakanlık taşra teşkilatının bulunmadığı il ve ilçelerde tüketici sorunları hakem heyetinin başkanlığı, en büyük mülki amir ya da görevlendireceği bir memur tarafından yürütülmektedir. Tüketici örgütü olmayan yerler-

⁴⁷ Aslan, 2006:626

⁴⁸ TKHK, md., 22; Tüketici Sorunları Hakem Heyetleri Yönetmeliği

⁴⁹ TKHK, md., 22

de tüketiciler, tüketim kooperatifleri tarafından temsil edilmektedir. Tüketici sorunları hakem heyetinin oluşumunun sağlanamadığı yerlerde ise noksan üyelikler, belediye meclislerince re'sen doldurulmaktadır.⁵⁰

Değeri beşyüz milyon liranın altında bulunan uyuşmazlıklarda tüketici sorunları hakem heyetlerine başvuru zorunludur. Bu uyuşmazlıklarda heyetin vereceği kararlar tarafları bağlar. Taraflar bu kararlara karşı onbeş gün içinde tüketici mahkemesine itiraz edebilirler. Tüketici sorunları hakem heyeti kararlarına karşı yapılan itiraz üzerine tüketici mahkemesinin vereceği karar kesindir.⁵¹

Tüketici Sorunları Hakem Heyetleri 4077 sayılı kanunun uygulamasından doğan uyuşmazlıklara çözüm bulmak amacıyla oluşturulmuştur. Kanunun 22. maddesinin göre, 25. maddede cezai yaptırıma bağlanmış hususlar dışındaki tüm uyuşmazlıklar, tüketici sorunları hakem heyetlerinin görev ve yetkileri kapsamındadır.

Ancak aynı kanunla başka kurumların yetkisine verilmiş olan konularda tüketici sorunları hakem heyetlerinin yetkili olmadığı kabulü gerekmektedir. Örneğin kanuna aykırı bir reklamın durdurulması kararını ancak Reklam Kurulu verebilir. Zira, tüketici sorunları hakem heyetleri daha çok para ile ölçülebilen bireysel tüketici sorunları hakkında kararlar vereceği düşünülduğünden kanunun 22. maddesinin 5. fıkrasında parasal olarak belirli bir sınır öngörülmüştür.⁵²

Kanunun 22. maddesinin 5. fıkrasında yer alan hükümlerden anlaşılacağı gibi, bir mahkeme tarafından verilmiş olmasa da, tüketici sorunları hakem heyetlerinin

⁵⁰ TKHK, md., 22

⁵¹ TKHK, md., 22

⁵² Aslan, 2006:630

kanunla belirlenen parasal sınırların altında kalan uyuşmazlıklarla ilgili olarak verdiği kararları aynı mahkeme kararı gibidir. Kararlara itiraz etmek mümkünse de itiraz icrayı durdurmamaktadır. İtiraz mercii ise, tüketici mahkemeleridir. İtiraz mercisinin tedbiren kararın icrasını durdurma yetkisi vardır. İtiraz üzerine tüketici mahkemelerinin vereceği kararlar kesindir.

3.8. Tüketici Mahkemeleri

TKHK'nın 23. maddesiyle bu kanunun uygulanmasıyla ilgili olarak çıkacak her türlü ihtilaflara bakmak üzere tüketici mahkemeleri kurulmuştur. Tüketici mahkemelerinin yargı çevresi, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulunca belirlenmektedir.⁵³

Taraflardan birinin tüketici olduğu her türlü hukukî işlem tüketici işlemi olarak 4077 sayılı TKHK kapsamındadır. Bu nedenle her türlü tüketici işlemiyle ilgili davayı çözümlmek tüketici mahkemelerinin görev alanına girmektedir. Tüketici mahkemeleri özel görevli, istisnai mahkemelerdir. TKHK'da özel bir hükümlle düzenlenmiş konularda aynı kanunun 30. maddesi uyarınca genel mahkemeler yetkilidir.⁵⁴

Bakanlık ve tüketici örgütleri münferit tüketici sorununu olmayan ve genel olarak tüketicileri ilgilendiren hallerde bu Kanunun ihlali nedeniyle kanuna aykırı durumun ortadan kaldırılması amacıyla tüketici mahkemelerinde dava açabilirler. Gerekli hallerde tüketici mahkemeleri ihlalin tedbiren durdurulmasına karar verebilir.⁵⁵

Tüketici mahkemeleri nezdinde tüketiciler, tüketici örgütleri ve Bakanlıkça açılacak davalar her türlü resim

⁵³ TKHK, md., 23

⁵⁴ Aslan, 2006:639-640

⁵⁵ TKHK, md., 23

ve harçtan muaftır.

Tüketici mahkemelerinde görülecek davalar Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununun Yedinci Babı, Dördüncü Fıslı hükümlerine göre yürütülür. Tüketici davaları tüketicinin ikametgâhı mahkemesinde de açılabilir.

Gerekli hallerde tüketici mahkemeleri ihlalin tedbiren durdurulmasına karar verebilir. Tüketici Mahkemesince uygun görülen tedbir kararları, masrafı daha sonra haksız çıkan taraftan alınmak ve 29 uncu maddede düzenlenen esaslara göre bütçeye gelir kaydedilmek üzere, ülke düzeyinde yayınlanan gazetelerden birinde Basın İlan Kurumunca ve ayrıca varsa davanın açıldığı yerde yayınlanan mahalli bir gazetede derhal ilân edilir. Kanuna aykırı durumun ortadan kaldırılmasına yönelik Tüketici Mahkemesi kararları ise masrafı davalıdan alınmak üzere aynı yöntemle derhal ilân edilir.

4. KARŞILAŞTIRMA

Tarihi süreç içerisinde İslâm toplumlarında tüketicinin korunmasında çok önemli bir yeri olan hisbe teşkilatı öncelikle, toplum ve ekonominin ayarlanıp düzenlenmesini sağlayan bir kurum olarak, sosyo-ekonomik bir görev üstlenmiştir. Ayrıca hisbe, yürürlükte kaldığı toplumlarda, sosyo-ekonomik görevinin yanı sıra adalet ve fazileti tahakkuk ettirmeye çalışan, ahlâkî işleve sahip idarî bir kontrol sistemi olmuştur.

Hisbe teşkilatında hisbe görevini yerine getirmekle görevli olan muhtesibler, resmî statü itibâriyle vâli ve kadılarından sonra gelmekle birlikte, vazifesi ile ilgili konularda şahid, delil ve isbât aramaksızın hüküm verebildiği için, bazı konularda kadıdan daha üstün ve daha geniş bir yetkiye de sahip olmuşlardır. Güvenlik güçleri muhtesiblerin karârlarını icrâ ve infâz etmekteydiler.

Muhtesib, kendisine intikal eden olayın mâhiyetine göre bazan hakem, bazan da günümüzdeki işleviyle savcı veya sorgu hâkimi konumundadır. Muhâkeme usûlü açısından da kadıdan farklı olup davâ açmadan yargılama ve hattâ gerekirse yargılamadan hüküm verme yetkisine sahiptir. Hatta kadıdan farklı olarak muhtesibin münkeri ortadan kaldırmak için bizzat cebri müdâhalede bulunma yetkisi de vardı. Muhtesib, yetki sınırları içindeki hususlarda gayri meşrû fiillerin işlenip işlenmediğini gizli yöntemlerle irdelemeksizin araştırabileceği ve gerektiğinde müdâhale edebilirdi. Muhtesib, toplumsal suçlarla ilgili olarak caydırıcı bir rol oynadığı gibi bürokrasiyi ortadan kaldırıcı ve meselelerin çözümünü hızlandırıcı önemli bir işlevi de üstlenmiştir.

Günümüzde tüketicinin korunmasına yönelik olarak yönetmelik ve tebliğ çıkarma, esas ve usul belirleme ile bazı para cezalarının uygulama yetkisi sanayi ve ticaret bakanlığının yetkisinde; zararlı veya tehlikeli mal niteliğinde olan mallarla ilgili uyarılar ilgili bakanlıkların yetkisinde; tüketicinin eğitilmesi konusu Millî Eğitim Bakanlığının yetkisinde; mali konular Maliye Bakanlığının yetkisinde, para cezalarını uygulama o yerin mülki amirinin yetkisinde; fabrika, mağaza, dükkân, ticarethane, depo, ambar gibi her türlü mal konulan veya satılan veya hizmet sunulan yerlerde denetim, inceleme, araştırma yapma diğer kuruluşlarla birlikte belediyelerin yetkisinde; ticari reklam ve ilânları incelemek ve karar vererek uygulamak reklam kurulunun yetkisinde; tüketicinin sorunlarının, ihtiyaçlarının ve çıkarlarının korunmasına ilişkin gerekli tedbirleri araştırmak ve bakanlığa çözüm önerisi sunmak tüketici konseyinin yetkisinde; para ile ölçülebilen bireysel tüketici sorunları hakkında karar verme tüketici sorunları hakem heyetlerinin yetkisinde; her türlü

tüketici işlemiyle ilgili davayı çözümlmek de tüketici mahkemelerinin yetkisindedir.

Görüldüğü üzere tüketicinin korunması açısından hisbe teşkilatının ahlakî işleve sahip bir yönü bulunmakta iken günümüzdeki kurum ve kuruluşların doğrudan ahlakî işlevi sahip bir yönü olmadığı gibi tüm ekonomik dengeleri düzenleme gibi bir görevi de bulunmamaktadır.

Yine hisbe, adli, idari ve güvenlik gücü görevleri ile denetleyici, hâkim, savcı, polis gibi çok farklı görevleri tek elde birleştirerek hiçbir bürokrasi olmadan, insiyatif kullanabilme yetkisi ile doğrudan sonuca ulaşabilen, çok yönlü bir kurum iken, günümüzdeki tüketiciyle ilgili yetkili kurum ve kuruluşlar, sadece kendilerine verilen sınırlı görevleri yerine getirebilmektedirler. Bu görevleri yerine getirmelerinde de çokça bürokrasi engelini aşmaları gerekmektedir. Sonuca ulaşabilmek için uzunca bir süreç gereklidir ve bir çok kurum birbirine bağlıdır. Bu da sonuca ulaşmayı geciktirmekte ve zorlaştırmaktadır. Açıkçası bu bürokratik engeller çoğu zaman haklıy değil güçlüğü korur duruma gelmektedir.

Tüketicinin korunması açısından hisbe teşkilatı, çok dinamik, insiyatif kullanabilen ve bürokrasi olmadan doğrudan sonuca gidilebilen bir kurum olarak çok başarılı ve aktif bir görev icra etmiştir. Ancak hisbe görevini yerine getiren muhtesibin kişisel özellikleri ve adalet anlayışı bu kurumun en kırılgan yönünü oluşturmaktadır. Zira muhtesib adil olmazsa istenen sonuç tersine işleme başlayacaktır. Zaten muhtesibliğin kaldırılması da bu sebeple olmuştur.

Günümüzde adalet anlayışından taviz verilmeden yetki ve görev açısından hisbeye benzeyen bir kurumun hayata geçirilmesi tüketici sorunlarının çözümünü açısından önemlidir.

Sonuç

Tüketicinin korunmasının sağlıklı işleyebilmesi için etkin kontrol ve denetim mekanizmasının oluşturulması ve tüketici şikâyetlerinin iletilebilmesi çok önemlidir. Bu bağlamda İslâm Hukuk tarihinde, tüketicinin korunması sürecini hem ahlakî hem de sosyo-ekonomik açıdan kontrol ve denetim altında tutan ve tüketici hak kayıplarını ve şikâyetlerini alarak karara bağlayan, idarî ve kazaî bir görev üstlenen hisbe kurumu, başarılı bir kontrol ve denetim mekanizması olarak çok etkin bir görev icra etmiştir.

Günümüzde ise tüketicinin korunması hususunda modern hukuk, kanunî düzenlemelerle teorik hukukî zemini tamamlamış olmasına rağmen uygulamada hâlâ sıkıntılar yaşanmaktadır. Zira uygulamayı gerçekleştiren kurum ve kuruluşların çokluğu bürokrasiyi artırarak sonuca ulaşmayı geciktirmektedir. Bu kurumların hisbe gibi etkin işleve sahip kurumlar olmayışı tüketicinin korunması açısından büyük bir boşluk oluşturmaktadır.

Tüketicinin korunması açısından hisbe örneğinden yola çıkılarak sadece tüketici menfaatlerini koruyucu çok yönlü yetki ve sorumluluk üstlenmiş, yaptırım gücü olan, ahlakî işleve de sahip bir kurumun hayata geçirilmesi tüketici mağduriyetlerinin çözümünde önemli bir basamak oluşturacaktır. Aksi takdirde çıkarılan yasal mevzuatın uygulamada fazla bir işlerliği olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aslan, İsmail Yılmaz (2006). Tüketici Hukuku. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim [256/870] (1981). *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınevi.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî es-Sicistânî [275/889] (1981). *Süneni Ebî Dâvûd*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellam el-Herevi el-Ezdi [224/838] (1968). *Kitabü'l-Emval*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezher.
- el-Ferra, İbnü'l-Ferra Muhammed b. Hüseyin Ebû Ya'la [458/1066] (1938). *el-Ahkâmü's-sultaniyye*. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Firûzâbâdî, Ebü't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed [817/1415] (1986). *el-Kâmûsu'l-Muhîd*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed [505/1111] (1996), *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (Çeviren: Mehmed A. Müftüoğlu). İstanbul: Umut Matbaacılık.
- Hamidullah, Muhammed [1423/2002] (1990). *İslâm Peygamberi* (5. Baskı). (Çeviren: Salih Tuğ). İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Hammâd, Nezih (1996). *İktisadî Fıkıh Terimleri*, (Çeviren: Recep Ulusoy). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hurşid Ahmed (2001). *Hisbe*. İstanbul: İnsan yayınları.
- İbn Abdülber en-Nemerî, Ebû Ömer Cemalüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed [463/1071] (1328). *el-İstî'âb fî Ma'rîfeti'l-Ashâb*, Kahire: Daru Nehdati Mısır.

- İbn Haldûn [808/1406] (1989). *Mukaddime*, (Çeviren: Zakir Kadiri Ugan). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İbn Hacer el-Askalâni, Ebü'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed [852/1449] (1328). *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye.
- İbn Mâce, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni [273/887] (1981). *es-Sünen*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî [711/1311] (1990). *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Daru's-Sadr Yayınları.
- İbn Sa'd, Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' [230/845] (1358). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut: Dârü'l-Sâdr.
- İbnü'l-Uhuvve, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Kureşî [729/1329] (1937). *Meâlimü'l-Kurbe fî Ahkâmi'l-Hisbe*, (Neşreden: Reuben Levy). London: The Cambridge University Pres.
- Kallek, Cengiz (1998). *Hisbe. DİA*, 18, 133-143. İstanbul: TDV Yayınları.
- _____, (1994). *İslâm'ın İlk Devirlerinde Devlet Piyasa İlişkisi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kavakcı, Yusuf Ziya (1975). *Hisbe Teşkilatı*, Doçenlik Tezi, Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Yayınları, Ankara: Baylan Matbaası.
- Kazıcı, Ziya (1987). *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği.
- Kettânî, Muhammed Abdulhay b. Abdilkebir b. Muham-

- med [1382/1962] (1990). *et-Terâtibü'l-İdâriyye: Hz.Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*, (Çeviren: Ahmet Özel), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Makrizi, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir [845/1442] (1996). *İttiazü'l-hunefa bi-ahbari'l-eimmeti'l-Fatımiyyinel-hulefa*. (Tahkik: Cemaledin Şeyyal), Kahire: el-Meclisü'l-Ala li'ş-Şuuni'l-İslamiyye.
- Mâverdî, Ebu Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb [450/1058] (1994a). *el-Ahkâmü's- Sultaniyye*, (Çeviren: Ali Şafak). İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Mısri, Refik Yunus (1993). *İslâm İktisad Metodolojisi*, (Çeviren: Hüseyin Arslan). İstanbul: Birleşik Yayınevi.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc [261/875] (1977). *Sahîhi Müslim*. (Çeviren: Ahmed Davudođlu). İstanbul: Sönmez Yayınevi.
- Reklam Kurulu Yönetmeliği (2003). T.C. Resmi Gazete, 25186, 01 Agustos 2003.
- Şeyzerî, Ebü'n-Necib Celaledin Abdurrahman b. Nasr b. Abdullah [589/1193] (1936). *Nihayetü'r-rütbe fi talibi'l-hisbe*, Kahire: Lecnetü't-Telif ve't-Terceme.
- Taberî, Ebü Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid [310/923] (1967). *Tarihü't-Taberi: Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*. (Tahkik: Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim), Beyrut: Dâru Süveydan.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre s-Sülemî [279/892] (1981). *Sünenü't-Tirmizî*, İstanbul: Çağrı Yayınevi.
- TKHK (1995). *Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun*, T.C. Resmi Gazete, No:4077, 22221, 23 Şubat 1995.

Hisbe ile Tüketici Kurumlarının Karşlatılması

Tüketici Konseyi Yönetmeliği (2003). T.C. Resmi Gazete,
25186, 01 Agustos 2003.

Tüketici Sorunları Hakem Heyetleri Yönetmeliği (2003).
T.C. Resmi Gazete, 25186, 01 Agustos 2003.